

Joanna Pietraszczyk-Sękowska

Tradycje oporu w Andach

Mobilizacje indiańskochłopskie w Peru
od XVI do XX wieku

Tradycje oporu w Andach

WYDAWNICTWO
UNIWERSYTETU
ŁÓDZKIEGO

Joanna Pietraszczyk-Sękowska

Tradycje oporu w Andach

Mobilizacje indiańskochłopskie w Peru
od XVI do XX wieku

WYDAWNICTWO
UNIWERSYTETU
ŁÓDZKIEGO
Łódź 2015

Joanna Pietraszczyk-Sękowska – Uniwersytet Łódzki
Wydział Studiów Międzynarodowych i Politologicznych
Zakład Studiów Latinoamerykańskich, 90-127 Łódź, ul. Składowa 41/43

RECENZENT

Marcin Florian Gawrycki

REDAKTOR INICJUJĄCY

Ewa Bluszcz

OPRACOWANIE REDAKCYJNE

Elżbieta Marciszewska-Kowalczyk

SKŁAD I ŁAMANIE

AGENT PR

PROJEKT OKŁADKI

Katarzyna Turkowska

Zdjęcie wykorzystane na okładce autorstwa Joanny Pietraszczyk-Sękowskiej

Ryciny zamieszczone w publikacji autorstwa Marii Eleonory Hebisz

Publikacja sfinansowana ze środków dla młodych naukowców
Wydziału Studiów Międzynarodowych i Politologicznych
Uniwersytetu Łódzkiego

© Copyright by Uniwersytet Łódzki, Łódź 2015

© Copyright by Maria Eleonora Hebisz

Wydane przez Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego

Wydanie I. W.06924.15.0.M

Ark. wyd. 11,2; ark. druk. 13,75

ISBN 978-83-7969-683-3

e-ISBN 978-83-7969-684-0

Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego

90-131 Łódź, ul. Lindleya 8

www.wydawnictwo.uni.lodz.pl

e-mail: ksiegarnia@uni.lodz.pl

tel. (42) 665 58 63

Moim Dziadkom

SPIS TREŚCI

Wykaz skrótów	9
Wprowadzenie	11
Zmiany nurtów w badaniach nad peruwiańskimi ruchami indiańskochłopskimi. Słowo wstępne	29
Rozdział 1. Szesnastowieczny millenaryzm andyjski	41
1.1. Opór ostatnich Inków wobec hiszpańskiego najeźdźcy.....	41
1.2. Protest antyhiszpański na przykładzie ruchów czcicieli <i>huacas</i>	44
1.3. Rozwój gospodarczy kolonii a postęp procesów akulturacyjnych ...	53
Rozdział 2. Indiańskie odrodzenie wieku XVIII	57
2.1. Źródła i typologia osiemnastowiecznych rebelii indiańskich.....	57
2.2. Centrum prowincji jako ośrodek oporu	64
2.3. Wielka Rebelia.....	77
Rozdział 3. Rola Indian w dziewiętnastowiecznych procesach narodo- i państwowotwórczych	97
3.1. Indianie a emancypacja kolonii.....	97
3.2. Spór o postawę Indian w okresie wojny o Pacyfik	122
Rozdział 4. Od walki z obciążeniami do dwudziestowiecznego agraryzmu rewolucyjnego	129
4.1. Dziewiętnastowieczny protest agrarny.....	129
4.2. Indygenizm początku XX wieku oraz fala ruchów chłopskich w latach 1915–1925	136
4.3. Syndykalizm i mobilizacje indiańskochłopskie do okresu rządów wojskowych.....	154

Rozdział 5. Działalność rondas campesinas z północy kraju	167
5.1. Okoliczności narodzin rondas campesinas norteñas.....	167
5.2. Władza państwowa i partie polityczne a autonomia rondas campesinas.....	172
5.3. Formy działań ronderos.....	181
5.4. Rondas campesinas na wojnie – zamiast zakończenia.....	189
Podsumowanie	197
Bibliografia	205
Mapa Peru.....	219

WYKAZ SKRÓTÓW

AP	– Acción Popular (Akcja Ludowa)
API	– Asociación Pro-Indígena (Stowarzyszenie na rzecz Indian)
APRA	– Alianza Popular Revolucionaria Americana (Amerykański Ludowy Sojusz Rewolucyjny)
CAD	– Comité de Autodefensa (Komitet Samoobrony)
CCP	– Confederación Campesina del Perú (Konfederacja Chłopska Peru)
CEDEP	– Centro de Estudios para el Desarrollo y la Participación (Centrum Studiów na rzecz Rozwoju i Uczestnictwa)
CISU	– Comisión Investigadora de los Sucesos de Uchuraccay (Komisja Dochodzeniowa ds. Wydarzeń w Uchuraccay)
COMISEDH	– Comisión de Derechos Humanos (Komisja Praw Człowieka)
CONCYTEC	– Consejo Nacional de Ciencia, Tecnología e Innovación Tecnológica (Narodowa Rada Nauki, Technologii i Innowacji Technologicznej)
CPDIT	– Comité Pro-Derecho Indígena Tahuantinsuyu (Komitet na rzecz Praw Tubylczych – Tahuantinsuyu)
CVR	– Comisión de la Verdad y Reconciliación (Komisja Prawdy i Pojednania)
DdT	– Documento de Trabajo (Dokumenty Robocze)
FPCC	– Federación Provincial de Campesinos de La Convención (Federacja Chłopska Prowincji La Convención)
FRADEPT	– Federación Regional Agraria de Piura y Tumbes (Regionalna Federacja Agrarna Piury i Tumbes)
GIIDA	– Grupo de Iniciativa de Institucionalidad Democrática de Ayacucho (Grupa Inicjatywna Instytucjonalizacji Demokracji w Ayacucho)
IEP	– Instituto de Estudios Peruanos (Instytut Studiów Peruwiańskich)
INEI	– Instituto Nacional de Estadística e Informática (Narodowy Instytut Statystyki i Informatyki)

INIPE	– Instituto Nacional de Investigación y Promoción Agropecuaria (Narodowy Instytut Badań i Promocji Gospodarki Rolno-Hodowlanej)
MIR	– Movimiento de Izquierda Revolucionaria (Ruch Lewicy Rewolucyjnej)
MRTA	– Movimiento Revolucionario Túpac Amaru (Ruch Rewolucyjny im. Túpac Amaru)
PAR	– Programa de Apoyo al Repoblamiento y Desarrollo de Zonas de Emergencia (Program Wspierania Zaludnienia i Rozwoju Strefy Stanu Wyjątkowego)
PCP	– Partido Comunista Peruano (Komunistyczna Partia Peru)
PCP-BR	– Partido Comunista del Perú „Bandera Roja” (Komunistyczna Partia Peru „Czerwona Flaga”)
PCP-PR	– Partido Comunista del Perú „Patria Roja” (Komunistyczna Partia Peru „Czerwona Ojczyzna”)
PCP-SL	– Partido Comunista del Perú „Sendero Luminoso” (Komunistyczna Partia Peru „Świetlisty Szlak”)
PCP-U	– Partido Comunista Peruano „Unidad” (Komunistyczna Partia Peru „Jedność”)
PUCP	– Pontificia Universidad Católica del Perú (Katolicki Uniwersytet Peru)
PUM	– Partido Unificado Mariateguista (Zjednoczona Partia Mariategistyczna)
SAI	– Sección de Asuntos Indígenas (Sekcja Spraw Tubylczych)
SEPIA	– Seminario Permanente de Investigación Agraria (Stałe Seminarium Badań nad Rolnictwem)
SER	– Servicios Educativos Rurales (Departament Edukacji Wiejskiej)
SINADECI	– Sistema Nacional de Defensa Civil (Narodowy System Obrony Cywilnej)
SL	– Sendero Luminoso (Świetlisty Szlak)
SUTEP	– Sindicato Unitario de Trabajadores en la Educación del Perú (Zjednoczony Związek Pracowników Edukacji Peru)

WPROWADZENIE

ZARYS PROBLEMATYKI

Moje zainteresowanie tradycjami mobilizacji indiańsko-chłopskich w historii peruwiańskiej *sierry*¹ narodziło się w czasie badań terenowych dotyczących jednego z najbardziej współczesnych przykładów oporu zbrojnego mieszkańców Andów, jakim była aktywność komitetów samoobrony chłopskiej z centrum kraju². Organizacje te powstały w okresie konfliktu wewnętrznego, który miał miejsce w Peru w ostatnich dwóch dekadach XX wieku. Prowadzone w tym czasie działania zbrojne skupione były przede wszystkim na obszarze środkowo-południowej prowincji, zamieszkaney w głównej mierze przez

¹ Liczące niemal milion trzysta kilometrów kwadratowych terytorium Peru dzieli się na trzy główne regiony geograficzne: ciągnące się wzdłuż Oceanu Spokojnego piaszczyste i suche wybrzeże (*costę*), oddzielający je od reszty kontynentu potężny wyż andyjski (*sierrę*) oraz rozpościerającą się ku wschodowi – czyli dorzeczu Amazonki – i zajmującą około dwie trzecie obszaru kraju, puszcze (*selwę*) [więcej o podziale geograficznym Peru: *Atlas del Perú* 2009, *Gran Enciclopedia del Perú* 1998 oraz Peralta Izarra 2004]. Książka dotyczy w przeważającej mierze mobilizacji społecznych występujących na terenie wyżu andyjskiego. Wynika to z faktu, iż region ten stanowi główną kolebkę kultur tubylczych Peru i, tym samym, miejsce narodzin najważniejszych rebelii indiańskich. Niemniej w przypadkach, w których dochodziło do eskalacji działań ruchów andyjskich na tereny *selvy* lub *costy*, podjęta analiza wykracza poza granice Andów, podążając za kierunkami rozwoju mobilizacji chłopskich lub ewentualnie związanych z nimi represji ze strony innych aktorów opisywanych wydarzeń [przyp. J.P.-S.].

² Hiszp. Comités de Autodefensa, CAD's.

ubogich chłopów o tubylczo-metyskim rodowodzie. To właśnie ten sektor populacji padł w największym stopniu ofiarą terroru, jaki opanował tereny wyżu andyjskiego wraz z zainicjowaniem walk przez maoistowską organizację „Świetlisty Szlak”³ oraz, będących odpowiedzią na jej obecność w wioskach, masowych represji wobec ludności cywilnej ze strony peruwiańskich sił zbrojnych. Dziesiątkowane przez obie strony działań wojennych społeczności chłopskie szybko podjęły samoobronę. W pierwszych latach konfliktu rozwijała się ona poprzez – po dziś dzień słabo zbadane – formy biernego i czynnego oporu. Z czasem aktywność ta przyjęła postać otwartego sojuszu wioski z wojskiem, który zdecydował o relatywnie szybkim zwycięstwie militarnym strony rządowej nad *guerrilla*⁴.

³ Oficjalna nazwa organizacji to Komunistyczna Partia Peru „Świetlisty Szlak” (hiszp. Partido Comunista del Perú „Sendero Luminoso”, PCP-SL). W książce używam przede wszystkim zastosowanej powyżej nazwy potocznej organizacji, a jej członków nazywam senderystami (hiszp. *senderistas*).

⁴ Rozwój działań zbrojnych na terenach wiejskich środkowo-południowej *sierry* (głównie dep. Ayacucho, Junín, Huancaveliki oraz prowincji Andahuaylas w dep. Apurímac i La Convención w dep. Cuzco) sprawił, że wojna w Peru stanowiła jeden z najbardziej krwawych konfliktów wewnętrznych w dwudziesto-wiecznej historii Ameryki Łacińskiej. Jedną z jego stron była wspomniana już maoistowska *guerrilla*, „Świetlisty Szlak”. Powstała ona w latach 70. w departamencie Ayacucho i przez niemal całą dekadę prowadziła na jego terenie przygotowania do wybuchu „wojny ludowej”, mającej obalić obowiązujący w Peru, postkolonialny ład społeczny i umożliwić przejęcie władzy przez elity rewolucyjne sprzymierzone z chłopami i robotnikami. Drugą najważniejszą stroną konfliktu były siły rządowe. Ich próba powstrzymania działań *guerrilli* sprowadziła na tereny prowincji krwawe akcje pacyfikacyjne, które uderzały w pierwszym rzędzie w apriorycznie uznaną za „naturalnego” sojusznika rewolucji ludność wiejską pochodzenia indiańskiego. W efekcie wojna między tymi stronami toczyła się przede wszystkim kosztem mieszkańców *sierry*. Zgodnie z szacunkami powołanej w 2001 r. Komisji Prawdy i Pojednania (hiszp. Comisión de la Verdad y Reconciliación, CVR) w ciągu 20 lat konfliktu zginęło ok. 70 000 osób. 80% z nich mieszkało na terenach wiejskich, a mowę macierzystą 75% ofiar śmiertelnych wojny stanowił język keczua lub inny język tubylczy [dane za: CVR 2008: 433–434]. Już kilka miesięcy po ogłoszeniu raportu CVR mówiono jednak o dużym, nawet dwukrotnym niedoszacowaniu tych danych. Szerzej o konflikcie w Peru patrz przede wszystkim: Manrique 2002, Gorriti 1990,

Ponieważ jednak działania zbrojne toczyły się przez kilka lat jedynie na terytorium środkowo-południowej *sierry*, nie wzbudzały należnego tym wydarzeniom zainteresowania limskich elit, oddzielonych od mieszkańców Andów nie tylko znacznym dystansem geograficznym, ale także społeczno-kulturowym. W rezultacie ani mechanizmy rozwoju walk na prowincji, ani też okoliczności narodzin i ewentualnych powiązań grup samoobrony chłopskiej z innymi aktorami konfliktu, nie były początkowo rzetelnie badane. Gdy pod koniec lat 80. problemem udziału mieszkańców wiosek w działaniach wojskowych zajęli się pierwsi badacze terenowi, wojna na prowincji miała już zupełnie inny przebieg, znacznie zmieniając również na przestrzeni lat charakter aktywności sił chłopskich.

Pozostające nadal bez odpowiedzi pytanie o okoliczności powstania pierwszych grup samoobrony wydawało mi się jednak kluczowe w badaniach nad przebiegiem konfliktu w Andach. Z powodu braku materiału empirycznego z początku lat 80. oraz licznych utrudnień, na jakie napotkałam w czasie własnej – podjętej pięć lat po zakończeniu wojny – pracy badawczej na terenie *sierry*, moje próby dokładnej rekonstrukcji wydarzeń z pierwszych lat działań zbrojnych nie przyniosły jednak satysfakcjonujących rezultatów. Dlatego też dalsze studia nad mechanizmami oporu andyjskich chłopów wobec przemocy postanowiłam oprzeć na możliwie najszerszej perspektywie badawczej. Uwzględniając niemal pięćsetletni kontekst historyczny, podjęłam próbę odnalezienia wzorów postaw obronnych mieszkańców *sierry* na przykładzie wybranych mobilizacji andyjskich – począwszy od pierwszych, zmityzowanych dziś indiańskich rebelii antykolonialnych, przez zrywy rojalistyczne i kreolsko-metyskie bunty z udziałem Indian w XIX wieku, aż po inspirowane przez ugrupowania lewicowe walki agrarne w poprzednim stuleciu oraz współczesne nam stráže chłopskie (*rondas campesinas*) z północy kraju.

Owoce badań nad niezwykle bogatą literaturą z tego zakresu jest niniejsza książka. Jej podstawę stanowi analiza i synteza źródeł zastanych, przeprowadzonych z perspektywy

Degregori 1996 i 2010, Stern 1999, Śniadecka-Kotarska 2006 i 2011, Jiménez 2009, Spyra 1996.

antropologicznej⁵. Wykorzystana literatura pochodzi w przeważającej mierze z ostatnich pięćdziesięciu lat studiów nad ruchami indiańskochłopskimi, niemniej celem ukazania wyraźnie zmieniających się perspektyw badawczych w historiografii Andów, w książce uwzględniłam również dorobek wybranych uczonych peruwiańskich z pierwszych dekad XX wieku.

Podejmując się analizy dostępnych źródeł, postawiłam sobie za główny cel przedstawić bogate tradycje oporu mieszkańców *sierry* w kolonialnej, republikańskiej i współczesnej historii Peru oraz wskazać na ich przykładzie powszechniki w postawach obronnych ludności andyjskiej, związane przede wszystkim ze źródłami mobilizacji społecznych, charakterem ich przywództwa oraz przebiegiem interakcji wioski ze światem zewnętrznym. Dlatego też praca z pewnością nie wyczerpuje tematu buntu zbrojnego w Andach, a jedynie stanowi próbę odnalezienia wspólnych dla badanych mobilizacji mechanizmów kształtujących postawy społeczności tubylczych wobec zjawisk zagrażających ich kulturze i egzystencji.

Studium zamyka opis źródeł narodzin oraz form działalności *rondas campesinas* powstałych na terenie północnej *sierry* pod koniec lat 70. XX wieku. W pracy nie uwzględniono zatem analizy aktywności komitetów samoobrony z okresu konfliktu wewnętrznego. Wynika to z faktu, iż, ze względu na złożoność mechanizmów uwikłania ludności cywilnej w działania zbrojne oraz nadal dynamicznie zmieniającą się rolę CAD's w życiu prowincji, jak również wymagający szerszego omówienia kontekst podjętej przeze mnie pracy terenowej, problematyka ta stanowi – w mojej ocenie – materiał na oddzielną książkę.

HIPOTEZY I PYTANIA BADAWCZE

Podjęta w pracy analiza mechanizmów, jakie kształtowały charakter mobilizacji indiańskochłopskich na przestrzeni wieków, służy przede wszystkim poparciu trzech tez wywodzących

⁵ Szerzej: Buchowski, Burszta 1992, Geertz 2005, Buchowski 2004.

się z „nowego” nurtu badań nad historią Peru, który rozwinął się w latach 70. i 80. poprzedniego stulecia⁶. Ich treść przeformułowała wcześniejsze interpretacje dziejów peruwiańskiej *sierry* i jest pomocna w studiach nad formami aktywności jej mieszkańców do dziś. W ogólnym ujęciu tezy te dotyczą zasadniczego wpływu mono- i wieloetnicznych mobilizacji andyjskich na bieg historii kraju⁷.

Pierwsza z tez stanowi prawdziwą nobilitację ruchów indiańskich, które jeszcze w połowie XX wieku uważane były przez historyków konserwatywnych za pojedyncze wydarzenia, nieposiadające ciągłości i tym samym większego wpływu na rozwój sytuacji społeczno-politycznej na prowincji. Tymczasem według badań z lat 70. i 80. jednym z czynników mających zasadnicze znaczenie dla historii *sierry* był rozwój relacji międzyetnicznych. O jego kierunkach decydowały między innymi procesy adaptacji ludności tubylczej do zmieniających się warunków życia w Andach, przerywane krótkofalowymi zrywami zbrojnymi przeciw nierównoprawnym stosunkom polityczno-ekonomicznym i społeczno-kulturowym⁸. Teza ta zawiera więc odrzucenie konserwatywnej koncepcji pasywności indiańskich chłopów jako wyobcowanego przedmiotu eksploatacji ze strony środowisk kreolsko-metyskich i podkreśla sprawczość mieszkańców *sierry* w negocjowaniu zasad ich koegzystencji z innymi uczestnikami życia społecznego.

Druga interesująca mnie teza pochodzi w większym stopniu ze studiów antropologicznych niż historycznych, niemniej została spopularyzowana przez pokolenie badaczy związanych z nurtem

⁶ Na temat narodzin nowych tendencji w historiografii Peru w drugiej połowie XX w. patrz *Słowo wstępne*.

⁷ W tym miejscu warto podkreślić, iż współcześnie tezy te wpisują się w ogólne założenia myśli dekolonialnej z przełomu XX i XXI w. Odrzuca ona hegemonię epistemiczną Europy podkreślając, iż to przede wszystkim kontrola struktur wiedzy decydowała przez wieki o charakterze paradygmatów historiograficznych, zgodnie z którymi dzieje ziem kolonialnych mogły być pisane wyłącznie z perspektywy „odgórnej”, ignorując znaczenie wiedzy lokalnej oraz postaw i aktywności dysponujących nią ludów tubylczych. Zob. Kubiaczyk 2013, Pratt 2011.

⁸ Szerzej patrz: Stern 1990: 33–35.

tw. Nowej Historii, dzięki którym jest powszechnie stosowana do dziś. Odrzuca się w niej popularną jeszcze w latach 70. XX wieku koncepcję wewnętrznej integralności kultur tubylczych i mówi o braku wyraźnej granicy między synchronicznymi a diachronicznymi procesami zmian wewnątrz społeczności chłopskich *sierry*⁹. Zgodnie z wynikami badań antropologów, systemowy charakter kontaktów kulturowych i gospodarczych między ludnością indiańską a światem zewnętrznym (ziemiańskim, kupieckim, administracyjnym, duchownym), wykluczał możliwość życia w izolacji i, tym samym, istnienia homogenicznych i hermetycznych wspólnot tubylczych. Co więcej, transformacja, jakiej podlegały społeczności andyjskie w warunkach przymusowej koegzystencji z innymi grupami etnicznymi i społecznymi, wpływała również na charakter podejmowanych przez nie mobilizacji zbrojnych, które z kolei niosły ze sobą zasadnicze zmiany (tak polityczno-gospodarcze, jak i psychospołeczne oraz kulturowe) w otaczającym je mikro- i makroświecie. Zgodnie z tym mechanizmem, wymuszający przeobrażenia w życiu ludności tubylczej świat zewnętrzny oraz będące odpowiedzią na jego działania mobilizacje andyjskie, stanowiły źródło obustronnych przemian, wyraźnie przyczyniając się do postępu procesów transkulturacyjnych.

Trzecia teza dotyczy zmiany perspektywy badań nad oporem w Andach. Zgodnie z obserwacją dwóch latynoamerykanistów zajmujących się tą problematyką, Steve'a Sterna i Leona Campbella, poszczególne bunty ludności indiańskochłopskiej nie powinny być traktowane jako pojedyncze wydarzenia, ale części składowe cechującego się trwałym charakterem procesu oporu¹⁰. Według badaczy, występujące na przestrzeni wieków przejawy tego procesu mogły być różne, ale łącznie świadczyły o stałej

⁹ Szerzej na ten temat: Stern 1990: 36–38, Portis Winner 1974: 135–136, Vivanco 1990: 27–28, Posern-Zieliński 1974: 9–10, Campbell 1990: 119–123, Mallon 1990: 251–260 oraz w *Słowie wstępny*.

¹⁰ Opinia ta powstała na podstawie wcześniejszych badań Steve'a Sterna. Opierając się na ich wynikach poszerzył on pojęcie rebelianckiej aktywności *sierry* o liczne zdemaskowane konspiracje powstańcze, które, jego zdaniem, odgrywały w historii kolonialnej równie istotną rolę, co lepiej znane nam ruchy rewolucyjne; szerzej patrz: Stern 1990: 32–33 oraz Campbell 1990: 18–123.

gotowości mieszkańców *sierry* do wspólnej reakcji na zagrożenia. Przyjęcie takiej perspektywy badawczej nie tylko ułatwia zadanie poszukiwania łączności między poszczególnymi mobilizacjami, ale pozwala również porównać zmiany postaw ludności tubylczej wobec przemocy.

W świetle tych obserwacji staje się oczywiste, że do podjęcia badań nad dowolnym z interesujących nas buntów, konieczne jest przyjrzenie się historii *sierry* w okresach znacznie dłuższych, niż kilka lat poprzedzających i następujących po danej rebelii. Opierając własne rozważania na powyższych tezach, w książce postawiłam sobie za zadanie znalezienie odpowiedzi na pytanie, w jakich okolicznościach rodził się opór społeczności indiańskich, jakie mechanizmy decydowały o jego rozwoju oraz do jakiego stopnia udział ludności tubylczej w mobilizacjach wieloetnicznych był efektem jej manipulacji przez zewnętrzne elity przywódcze (kreolskie i metyskie), a na ile autonomii działań i oddolnego przywództwa indiańskich chłopów.

SIATKA POJĘCIOWA

Poszukiwanie odpowiedzi na postawione pytania wiąże się z koniecznością wcześniejszego uporządkowania pojęć kluczowych dla podjętej problematyki. Ze względu na temat pracy terminem, który wymaga szczegółowego omówienia, są chłopci oraz chłopstwo (oba pojęcia stosuję zamiennie). Warto zauważyć, że jego geneza w tradycji europejskiej wiąże się przede wszystkim z klasowym podziałem społeczeństwa, podczas gdy w kulturach pozaeuropejskich często jest nierozłączna z kryterium etnicznym i geograficznym, w wyniku czego ludność chłopska wielu regionów świata postrzegana jest nadal w dużym stopniu jako etnoklasa¹¹. Biorąc pod uwagę powyższe przesłanki, dla ułatwienia charakterystyki populacji chłopskiej Peru konieczne

¹¹ O czym piszą szczegółowo współautorzy publikacji *Chłopstwo w życiu politycznym Trzeciego Świata* (Łepkowski 1976), jak również Eric Wolf

jest przedstawienie jej na tle struktury etnicznej całego społeczeństwa. W ujęciu ogólnym tworzą je trzy dominujące grupy. Pierwszą jest ludność indiańska (hiszp. *indios* lub *indígenas* oraz *nativos*¹²), stanowiąca jeden z dwóch najliczniejszych sektorów populacji i skupiona nadal w głównej mierze na terenach swojego pochodzenia, czyli wyżu andyjskim oraz lesie amazońskim. Drugą grupę, bardzo zbliżoną liczebnie do ludności tubylczej, tworzą potomkowie białych i Indian, czyli społeczność metyska (hiszp. *mestizos*). Zamieszkuje ona zarówno ośrodki miejskie, jak i obszary wiejskie i, ze względu na postęp procesów metysażu, stanowi najszybciej rosnący sektor społeczeństwa. Do trzeciej

(1955 i 2009), Aleksander Posern-Zieliński (1985, 1997 i 2005), Magdalena Śniadecka-Kotarska (2003 i 2006).

¹² Od momentu przybycia białego człowieka na tereny peruwiańskich Andów, przez kilkanaście kolejnych lat ich mieszkańcy byli nazywani przez Europejczyków Indianami (*indios*). Wraz z pojawieniem się ruchu indygenistycznego w XIX w., pojęcie to zaczęto uważać za dyskryminujące i stygmatyzujące, w efekcie czego zastąpiono je terminem tubylcy (*indígenas*). Współcześnie w użyciu są obie nazwy, choć pierwsza z nich nadal dość powszechnie uważana jest za posiadającą pejoratywny wydźwięk. Tymczasem druga używana jest głównie przez badaczy spoza Ameryki Łacińskiej, jak również wybrane środowiska tubylcze (inspirowane przez zyskujące powoli na znaczeniu ruchy etnopolityczne). Co warto podkreślić, nieindiańskie elity krajowe zazwyczaj nie używają żadnego z tych pojęć, traktując ludność pochodzenia tubylczego jako chłopów (*campesinos*) lub mieszkańców Andów (*serranos* lub *andinos*). Podobne tendencje widoczne są współcześnie także wśród wielu społeczności tubylczych, deetniczujących własne pochodzenie jako negatywnie determinujące ich status społeczny (szerzej zob. s. 19–20). Wymieniony również termin *nativos* odnosi się natomiast wyłącznie do Indian amazońskich; szerzej: Posern-Zieliński 1985, 2005 i 2008, Nalewajko 1996, Śniadecka-Kotarska 2009 i 2011, Méndez 2000 i 2002, Hummel, Ługowska 2011: 141 oraz w dalszej części *Wprowadzenia*.

Jednocześnie warto dodać, iż wyrosłe na dorobku myśli post- i dekolonialnej nowe paradygmaty badawcze, ponownie zwracają uwagę na neokolonialny wydźwięk i esencjalistyczny charakter stworzonego przez Kolumba terminu Indianie (*indios*). Niemniej, ze względu na fakt, iż współczesna nauka (w tym również polska latynoamerykanistyka) nie zaproponowała dotychczas jego bardziej neutralnego odpowiednika, w tekście książki pozostaje on najczęściej stosowanym synonimem pojęcia „tubylcy/ludność tubylcza”, które zastępuję niekiedy terminem *serranos* lub ewentualnie doprecyzowuję za pomocą lokalnych etnonimów [przyj. J.P.-S.].

grupy należą potomkowie kultur europejskich, zwani w okresie kolonialnym i republikańskim ludnością kreolską (hiszp. *criollos*), a współcześnie – białą. Zamieszkują oni przede wszystkim tereny wybrzeża (w tym głównie stolicę) oraz w mniejszym stopniu miasta i miasteczka *sierry* oraz *selvy*¹³.

Omawiając strukturę etniczną społeczeństwa peruwiańskiego należy jednak pamiętać, że wskazane powyżej rozróżnienia pomiędzy poszczególnymi grupami są w znacznym stopniu płynne. Zjawisko to dotyczy przede wszystkim populacji indiańskiej oraz metyskiej i wynika nie tylko z następstw metysażu biologicznego, ale głównie wielokierunkowych przemian kulturowo-społecznych, do których zalicza się między innymi bardzo różny postęp procesów identyfikacyjnych. W rezultacie, mimo iż mieszkańcy wyżu andyjskiego posiadają w przeważającej mierze indiańskie pochodzenie, charakteryzują się zróżnicowanym poczuciem tożsamości tubylczej i sami najczęściej nie identyfikują siebie jako Indian, ale przede wszystkim chłopów (*campesinos*) i członków wspólnot (*comuneros*), czy też ewentualnie mieszkańców obszarów górskich (*serranos* lub *andinos*)¹⁴. Co więcej, część

¹³ Należy podkreślić, iż ustalenie udziału procentowego poszczególnych grup etnicznych w społeczeństwie Peru jest – podobnie jak w przypadku większości krajów regionu – dość problematyczne, gdyż zależy od rodzaju przyjętych kryteriów identyfikacji. Uśredniając wyniki dostępnych badań i uwzględniając postęp metysażu można przyjąć, że rozmiary populacji indiańskiej oraz metyskiej są zbliżone i wynoszą po około 43% całego społeczeństwa, a kreolskiej – ok. 11%. Oprócz tych trzech grup, Peru zamieszkuje jeszcze m.in. niewielka społeczność afroperuwiańska, skupiona głównie w Limie i kilku ośrodkach na południe od stolicy oraz diaspory pochodzenia azjatyckiego; por. Posern-Zieliński 2000: 265–266 oraz *Kontynenty i państwa* 1999: 303.

¹⁴ Stopień identyfikacji mieszkańców Andów z ich indiańskim rodowodem malał z różnym natężeniem w zależności od miejsca i czasu. W okresie kolonialnym stopniowo zmniejszały go działania ewangelizacyjne oraz akcje przesiedleńcze i procesy imigracyjne (głównie do miast). O jego ogólnokrajowym osłabieniu zdecydowały jednak przede wszystkim dwa wydarzenia w XX stuleciu. Pierwszym z nich był rozwój anarchosyndykalizmu i następnie socjalizmu (I połowa XX w.), których wpływy pośród ludności *sierry* sprzyjały jej układowaniu i akulturacji. Drugim były rządy wojskowe z lat 1968–1980, których polityka służyła systemowej deetniczacji Indian i tworzeniu mas *campesinos* o silnej tożsamości klasowej i narodowej (przy jednoczesnych, wybiórczych działaniach

z nich migruje do dolin i miast, gdzie ulegają akulturacji i stają się tzw. *cholos* (czyli kulturowymi Metysami, nazywanymi też Indometysami). Często zdarza się również, że biologiczni Metysi żyją nadal według andyjskich tradycji kulturowych (są kulturowymi Indianami). Przedstawiciele wszystkich tych grup pozostają jednak chłopami tak długo, jak posiadają ziemię (choćby najmniejszą parcelę), która do dziś jest nie tylko jednym z głównych przedmiotów identyfikacji mieszkańców prowincji, ale też istotnym wyznacznikiem ich statusu społecznego¹⁵.

Dlatego też stosowany przeze mnie w książce termin *chłopi/chłopstwo* obejmuje przede wszystkim ubogą i średnio zamożną ludność pochodzenia indiańskiego oraz metyskiego, zamieszkującą górskie tereny prowincji i utrzymującą się z produkcji rolnej¹⁶. Pojęcie to stosowane jest powszechnie w przypadku każdej z opisywanych mobilizacji, choć jego desygnat zmieniał się w ciągu kilku wieków historii kraju w następstwie wspomnianych już, wielopłaszczyznowych przemian kulturowo-społecznych. W przypadku pierwszych trzech i części czwartego rozdziału termin *chłopi/chłopstwo* pojawia się najczęściej wraz z jego charakterystyką etniczną (wskazującą na pochodzenie indiańskie, metyskie, kreolskie, mulackie itd.). Wynika to z faktu, iż ta część książki dotyczy długiego okresu historycznego, na którego przestrzeni zmiany tożsamości uczestników opisywanych mobilizacji społecznych były znacznie bardziej widoczne i miały większe

indygenistycznych, jak oficjalne uznanie języków indiańskich – obok hiszpańskiego – za języki państwowe). Choć współcześnie możemy dostrzec w Peru powolne procesy odbudowy tożsamości tubylczej, mają one najczęściej lokalny lub ewentualnie regionalny charakter. W efekcie rekonstruowana tożsamość etniczna odradza się wraz z terytorialną, i staje na drodze do ogólnokrajowego „przebudzenia” Indian, jakie możemy obserwować w znacznie większym stopniu w innych krajach regionu [przyp. J.P.-S.].

¹⁵ Szerzej na temat kulturowego i biologicznego metysażu społeczeństwa Peru: Posern-Zieliński 1985, 2000 i 2008, Śniadecka-Kotarska 2006, Nalewajko 1996, Brisseau-Loaiza 1992, Méndez 2000 i 2002, Spalding 1974, Mendizábal 2005.

¹⁶ W nielicznych – wskazanych przeze mnie w tekście przypadkach – pojęcie to może odnosić się również do społeczności kreolskich, mulackich lub afroperuwiańskich.